

УДК 94:[27-788(477.51):27-57(495)]"17"

А. В. МОРОЗОВА*

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ПРОЧАНИН НА АФОНІ

Висвітлено перебування ченця Чернігівського Єлецького Успенського монастиря на Святій горі Афон у середині XVIII ст.

Ключові слова: Афон; прочанин; чернецтво; Чернігівський Єлецький Успенський монастир.

Свята гора Афон упродовж усієї історії була й залишається символом всеправославної єдності. З давніх часів подвижники з Греції та Болгарії, Малої Азії та Іберії, Сербії та Молдови, Валахії та Русі здійснювали тут подвиг молитви.

Руські ченці оселилися на Афоні майже 1000 років тому. Пізніше туди приходили селяни, рятуючись від поміщицького гніту. Засукавши рукави підрясників, вони викорчувували дрімучі ліси, ставили рублені келії, будували з каменю собори та монастирські стіни й садили городи.

Так, заснування обителі Св. Пантелеймона припадає на часи князя Володимира та його сина Ярослава. Первісним місцем поселення руських ченців був монастир Богородиці Ксилургу, або Русів (за іншими джерелами відданий руським ченцям за указом грецького імператора Олексія Комніна у 1080 році, тобто за князювання Володимира Мономаха). Внаслідок тісноти монастиря святогорці віддали руським Салунський монастир Св. Пантелеймона. Обитель Богородиці Ксилургу залишилася за руськими як скит.

Монастир Св. Пантелеймона (Старий Нагірний Русик) проіснував до кінця XVIII ст., після чого занепав через великий борг туркам. Братія переселилася до невеликої обителі на березі моря, колишньої пристані, з храмом Вознесіння.

У 1803 р. був закладений сучасний монастир Св. Пантелеймона, де руські оселилися там з 1836 р. У 1926 р. монастир став грецьким, суспільним, в ньому руських ченців налічувалось близько четвертини від загальної кількості братії¹.

У трагічні роки монголо-татарської навали на Афон вивозили дорогоцінні реліквії руської культури: рукописи, давні книги, ікони у золотих і срібних оправах, прикрашених діамантами. Навіть земля в монастирі була руською – десятками років чорнозем для монастирських городів доставлявся сюди в мішках морем.

* *Морозова Анна Валеріївна* – кандидат історичних наук, головний спеціаліст Державного архіву Чернігівської області.

Чимало традицій Російської Православної Церкви тісно пов'язано з Афоном. Засновник руського православного чернецтва Антоній Печерський до свого поселення в Києві двічі побував на горі Афон. До сьогодні збереглася печера, в якій він мешкав. З Афону прийшли до нас численні чернецькі статuti та церковні звичаї.

До Жовтневої революції 1917 р. на Афоні налічувалось 80 руських монастирів, скитів та келій. Зараз їх залишилося лише чотири. У 1920-ті рр. приплив молодих сил надходив не з колишньої Російської імперії, а з еміграції. Російський Париж, російська Сербія давали поповнення Афону. Якщо раніше на Афон йшли переважно з купців, міщан, селян, то в середині 1920-х рр. серед молодих ієромонахів можна було зустріти колишніх емігрантів – офіцера Добровольчої армії, художника, сина міністра, інженера тощо².

У Росії ж Афон був надовго забутий. Катастрофічними наслідками обернулося для руських монастирів рішення 1926 р. оголосити усіх монахів грецькими підданими. У тому ж році було прийнято негласне рішення – не допускати до негрецьких монастирів нових ченців. З 1926 по 1955 рр. не був допущений жоден чернець до негрецьких обителей. Якщо в 1910 р. на Афоні було близько 5 тис. російських ченців, то до 1955 р. у Пантелеймоновому монастирі їх налічувалося 95, а в 1989 р. – лише 27³.

Нині на Афоні існує 20 монастирів, які направляють до вищого органу управління (Протату) представників (скити та келії не надсилають).

У деяких з цих монастирів у середині XVIII ст. побував чернігівський ієродиякон Іоасаф. Ким же він був і як опинився на Афоні?

У 1728 р. у с. Киселівка Киселівської сотні Чернігівського полку в родині козака Юхима Петровича Петренка та його дружини Анастасії народився син, якому при хрещенні було дано ім'я Іоанн. Де він отримав початкову освіту – невідомо, але під час допиту у Чернігівській духовній консисторії 1758 р. ієродиякон Іоасаф повідомив, що “русской грамоте изобучался по разным местам”⁴.

У 1744 р. Іоанн Петренко вступив на служіння до архімандрита Чернігівського Успенського Єлецького монастиря Тимофія Максимовича. На той час монастир мав вже багатовікову історію. Єлецький Успенський Монастир у Чернігові був заснований у 60-х рр. XI ст. чернігівським князем Святославом Ярославичем на захід від дитинця у хвойному лісі, звідки й дістав свою назву. У 1239 р. він був спалений монголо-татарами, однак відбудований у 1445–1495 рр. У 1635–1649 рр. обитель належала єзуїтам. Після визволення міста від польської шляхти монастир постав як православний. У 1646 р. український педагог і письменник, церковно-просвітницький діяч, друкар-видавець Кирило Транквіліон-Ставровецький надрукував тут першу в Чернігові

книгу “Перло многоценное”. У 1657 р. архімандритом монастиря став церковний, літературний і політичний діяч України Лазар Баранович, а в 1669 – 1688 рр. його очолював український письменник, громадсько-політичний діяч Іоаникій Галятовський, за яких монастирська бібліотека перетворилася на велике книгосховище.

Наявність у країні монастирів є свідченням міцності й сили релігійно-морального духу народу.

У цьому монастирі Іоанн Петренко перебував до 1750 р., коли він повернувся до батьківського дому. Але бажання присвятити своє життя служінню Богові у 1753 р. знову привело туди, де він мав прийняти чернецтво.

Через два роки, 20 квітня 1775 р., пройшовши послух, він був пострижений у ченці з іменем Іоасаф, а 26 грудня 1756 р. – висвячений у ієродиякони єпископом Чернігівським та Новгород-Сіверським Іраклієм Комаровським (1703–26.10.1765)⁵. Така увага до висвячення Іоасафа в ієродиякони безпосередньо єпископом пояснюється тим, що Іраклій Комаровський був прибічником духівництва, що ченцювало, за що й був відсторонений імператрицею Єлизаветою Петрівною від керування єпархією за скаргою на нього єпархіального білого духівництва⁶.

Але непросто склалася подальша доля ієродиякона Іоасафа. Ті, хто вступає на шлях чернечого життя, повинні мати тверде рішення “зрестися світу”, тобто відмовитися від усіх земних благ, розвивати в собі сили для духовного життя, в усьому виконуючи волю своїх духовних наставників, відмовитися від свого майна і навіть змінити ім’я. Чернець бере на себе добровільне мучеництво: самозречення, життя віддалік від світу, у праці та злигоднях.

Охочі розпочати чернече життя повинні насамперед випробувати свої сили і тоді вже дати незворотну обітницю. Допмагаючи духовним потребам ближніх, ченці не відмовлялись, коли мали можливість, служити й тимчасовим їхнім потребам. Добуваючи собі їжу працею, вони ділилися нею з бідними.

Незважаючи на те, що ченці віддаляються від світу для досягнення вищої моральної досконалості, чернецтво має великий благодіючий вплив на тих, хто живе у світі. Та Іоасафаківі нелегко давалося самозречення.

Як він сам зізнавався пізніше, “по несносим же чрез звичаи мне определением отбивать тогда ... послушаниям, то есть кобчничества, полатничества, шафарство и употреблению разными посланки, кои я несть крайне бил не в состоянии”. За це посилювався утиск на ієродиякона з боку ігумена Каташинського монастиря Костянтина Ускевича, який у цей час наглядав за Єлецьким Успенським монастирем. За невиконання випробувань молодого ченця за наказом ігумена карали не лише побиттям, але й ув’язненням. Останньою краплиною у довго-

терпінні Іоасафа, за його словами, стало призначення йому ігуменом “роком чрез день месяц, даби я те шафарские книги изчитал и в том подпискою под жестоким наказанием от мене в насилстве снятое утвердил”. Остерігаючись жорстокого та несправедливого покарання, проти ночі 16 жовтня 1756 р. ієродиякон Іоасаф втік з монастиря разом з ієродияконом Ігнатієм, “чтобы им где-либо пожить, доколе настоящий в том Елецком монастыре господин будет”⁷. Вони вирішили прямувати до Вознесенського Мошногорського монастиря Переяславської єпархії. Але коли прибули до монастиря, Іоасаф залишався там недовго – вже через місяць він вирішив самостійно дістатися до Афона.

Якими шляхами та як довго він добувався, невідомо. Коли ж він прибув на святу гору Афон, то жив у скиту Різдва Богородиці, що називався Мавровір Руський монастиря Зограф. Причаститися він вирішив в іншому скиту – царя Костянтина монастиря Пантократор. Зауважимо, що цей монастир був заснований в ім'я Господа Вседержителя у 1361 р. братами Олексієм Стратопедархом, який згодом став грецьким імператором, та Іоанном Великим Примакарієм.

На жаль, у короткому звіті ієродиякон Іоасаф не залишив жодних свідчень про своє перебування на Афоні. Через рік, 15 березня 1758 р., він залишив Афон і відправився на батьківщину, затримавшись у Києво-Межигірському монастиреві в Запорозькій Січі. Зі скиту Різдва Богородиці йому видали свідоцтво про перебування на Афоні. Тут необхідно сказати декілька слів про цей документ. Він скріплений мастичною печаткою, малюнок на якій свідчить про високий рівень майстерності художника з Русі, який її виготовив.

Перебуваючи у Запорозькій Січі, Іоасаф дізнався, що ще 1757 р. архімандритом Єлецького Успенського монастиря був поставлений Сильвестр Новопольський. І він вирішив повернутись до рідної обителі. Діставшись 16 листопада 1758 р. Чернігова, ієродиякон Іоасаф повернувся до Єлецького монастиря і звернувся до архімандрита з проханням дозволити йому перебувати в цьому монастирі⁸. Підтримав це прохання у своєму зверненні до єпископа Чернігівського та Новгород-Сіверського Іраклія Комаровського й настоятель монастиря, “яко ныне в том Елецком монастыре в иеродиаконах немалая состоит скудость”⁹.

Але ще указом імператриці Анни Іоаннівни від 9 вересня 1732 р. Святішому Синоду усіх ченців-утікачів після допитів під загрозою позбавлення чернецтва та заслання на заводи Сибіру було наказано “держати по смерть в оковах в трудех монастырских”¹⁰. Та за указом імператриці Єлизавети Петрівни від 16 жовтня 1758 р. усі ченці-утікачі з монастирів Російської імперії, які добровільно поверталися з-за кордону, не лише отримували звільнення від покарання, але й отримували право повернутися до своєї обителі¹¹.

Після проведення дізнань ухвалою Чернігівської духовної консисторії Іоасафу було дозволено повернутися до Успенського Єлецького

монастиря, але з умовою, щоб настоятель монастиря утримував його “во всем в силу Высочайших указов и духовного регламента без отмены” та з обов’язковою сповіддю “для испытания его, Иоасафа, совести” духівнику чернігівського кафедрального Спасо-Преображенського собору Варфоломію¹².

На жаль, цим обмежуються свідчення про перебування уродженця землі чернігівської на святій горі Афон.

¹ Зайцев Б. Афон / Зайцев Б. // Литературная учеба. – 1990. – Кн. 4. – С. 43, 70.

² Там само. – С. 68.

³ *Мальшев В.* Сокровища Афона / Мальшев В. // Наше наследие. – 1989. – № 1. – С. 17.

⁴ Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. 679, оп. 1, спр. 762, арк. 2.

⁵ Там само, арк. 2.

⁶ Русский биографический словарь: в 25 т. – СПб.; М., 1896–1913– Т. 8. – С. 129.

⁷ Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 1, спр. 762, арк. 2 зв.

⁸ Там само, арк. 3.

⁹ Там само, арк. 1.

¹⁰ Полное собрание законов Российской империи. – Изд. 1830 г. – Т. 8. – Ст. 6177.

¹¹ Там само. – Т. 15. – Ст. 10889.

¹² Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 1, спр. 762, арк. 9 зв.

Освещено пребывание инока Черниговского Елецкого Успенского монастыря на Святой горе Афон в середине XVIII в.

Ключевые слова: Афон; паломник; монашество; Черниговский Елецкий Успенский монастырь.

The article highlights the visiting of the palmer of Chernihiv Elets Dormition Monastery on the Mount Athos in the middle of the XVIII century.

Key words: Athos; the palmer; the monkhood; Chernihiv Elets Dormition Monastery.